

Et monument i Rolighedsstræde

Holbæk Asyls historie 1837-2002

Af Lise Høyrup

I Rolighedsstræde spadserede holbækborgere sjældent. Her gik folk målbevidst, fordi de havde et konkret ærinde – eller slingrede, hvis en og anden havde ydet sin støtte til byens mange brændevinsbrænderier (1). Rolighedsstræde lå i hjertet af byens gamle fattigkvarter, der udfyldte byrummet mellem Ahlgade, byens hovedstrøg placeret højt på en bakkekam og den sydlige kystlinje af Holbæk Fjord. Fattigkvarteret leverede arbejdskraft efter behov til både havn, handel og håndværk. Her var livligt, i de senere år var flere kommet til. Også her var der forskel på folk. Nogle havde for længst opgivet alle ambitioner om et bedre liv. Det kunne ende brat med, at de gjorde kort proces med sig selv til i hvert fald præstens og måske også de nærmestes misbilligelse, hvis de da havde nogle nærmeste. Andre havde mere sikker grund under fødderne. Social mobilitet var mulig også opad, men der skulle både held og foretagsomhed til. Drømmen var fast arbejde og adresseændring til Ahlgade, men det var op ad bakke, turen kunne nemt gå lige modsat. I 1837 skete der noget helt nyt i Rolighedsstrædet. Repræsentanter for det bedre borgerskab i byen, herrer med høje hatte og fine damer i lange omfangsrige kjoler, begyndte at komme regelmæssigt til en faldefærdig udlejningsbolig på to x to værelser, et lille køkken og et spisekammer, som toldbetjent Qvistgård og familie var fraflyttet. En ny lejekontrakt blev indgået med ejeren, møller i Kalundborg, Lars Olsen d. 12. oktober, og den 28. i samme måned kunne asylet som det niende i landet åbne sin smalle indgangsdør for en gruppe fattige holbækbørn.

Hvad havde sat dette initiativ i gang? Hvori lå meningen for stifterne og for brugerne, børn og forældre? Artiklen har taget udgangspunkt i nærlæsning af et bredt spektrum af kilder, ikke mindst et relativt velbevaret institutionsarkiv, med det sigte at skildre både de ydre rammer og det indre liv, som udfoldede sig på dette sted i midten af 1800-tallet, og den forsøger samtidig at afdække de motiver, som var drivkraften hos historiens hovedpersoner: stifterne, ansatte, børn og forældre.

Følgende lille historie, der lå blandt politidokumenterne i Holbæk Byfogedarkiv, kan antyde en del af forklaringen:

»En lille pige med svovlstikker«

Rapport den 27. August 1839

Løverdagen den 24 dennes anmeldte Madam Kolbech for os, at hun havde mistet en Kurv med Porcelænskant, og hun formodede, at en lille Pige, der havde været hos hende samme dag for at sælge Svovlstikker, havde taget Kurven, da jeg formodede, at Kludehandler Hermansens Datter, der gaar omkring med Svovlstikker, muligen kunde have taget Kurven, adspurgte jeg hende i dag, om hun havde den ommeldte Kurv, men hun fortalte mig, at hun havde solgt den til en Daglejer som hun ikke vidste Navnet paa, men hun kendte ham, naar hun saa ham. Jeg tog hende med i Byen og traf Daglejer Jacob Christensen Jørgensberg, der paa Opfordring tilstod, at han havde købt den omhandlede Kurv af Pigebarnet, Kludehandler Hermansens datter, Maren Kirstine og givet hende 2 Skilling for den, men han havde solgt den til Snedker Biering og af ham faaet 24 Skilling, hvilket Biering straks vedgik og paa min Anmodning overleverede mig Kurven, der jeg tillige med Pigen har medbragt til Deres Velbaarenheds videre Foranstaltning.

Ærbødigst Federspiel

Adresseret til Hr. Justitsraad Borgmester Petersen.

Holbæk o. 1837

I 1837 var stemningen optimistisk i Holbæk. Bedre tider stod for døren her som i landet som helhed. Kornhandelen var i kraftig vækst, en god cirkel var begyndt med stigende efterspørgsel efter varer og tjenesteydelser. Industri var der endnu ikke meget af. Men den begyndte så småt at dukke op. Ny teknologi blev gradvis indført i flere håndværksfag, og en tobaksfabrik blev grundlagt i byen. Håndværksmestrene så sig truet af den gryende liberalisering indenfor næringslivet og det stigende antal svende. Mestrene ønskede den gamle laugsstruktur opretholdt, mens svendene ønskede mulighed for at kunne få »egen dug og disk«, dvs. etablere sig som selvstændige.

Den spirende økonomiske vækst gav borgerskabet øget pondus til at stille krav om politisk indflydelse. Det skete delvis, da der i 1837 blev indført valgte borgerrepræsentationer i købstæderne. Valgretten var i vore øjne stærkt begrænset, men reformen var ligesom stænderforsamlingerne et vigtigt skridt i retning mod et repræsentativt demokrati. Holbæks bedre borgerskab var ikke særlig autoritetstro. Der var tradition for at klage til centralmagten, når man følte sig trådt over tærerne. Men i kampen for at styrke sin position var det klogt at spille på flere heste, og en del af indsatsen kom til at ligge i Rolighedsstræde.

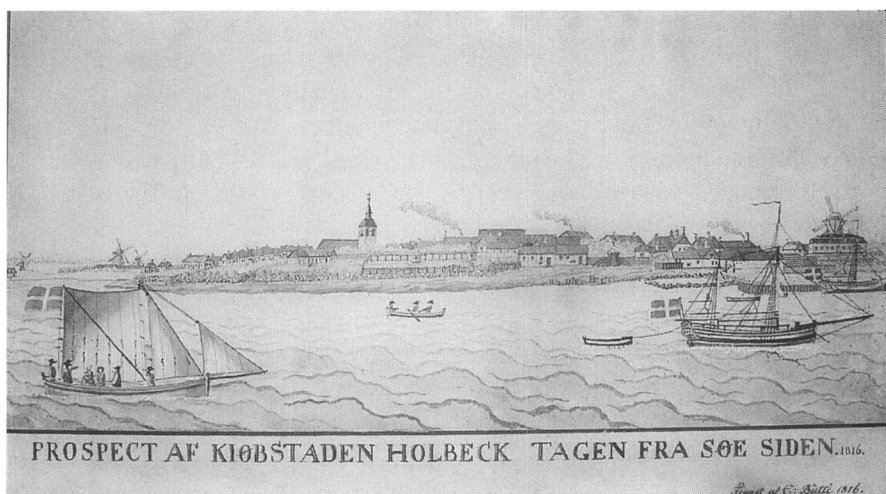

I 1837 blev en af de faldefærdige rønner i strædet så forvandlet til et asyl, et tilflugtssted for Holbæks fattige børn, mens deres forældre var på arbejde. Men ikke kun derfor. Holbæk asyl forlenede ligesom alle de andre børneasyl, der i disse år skød op i hovedstaden og i købstæderne, flere formål: At frigive børneforældres arbejdskraft til de ekspanderende erhverv og at være et vigtigt instrument i opdragelsen af kommende samfundsborgere og forældre til produktivitet og ansvarlighed. Men etableringen af asyllet var også et middel til at demonstrere borgerskabets villighed og evne til at påtage sig et ansvar i den skabelsesproces, som var ved at tage sine første skridt på vej mod et moderne, mere demokratisk samfundssystem. I borgerskabet var byens embedsmænd, storkøbmænd og håndværksmestre allierede. Håndværksmestrene kunne også bruge asyllet som middel til at styrke håndværksfaget i en periode, hvor standen var trængt af samfundsudviklingen. Reparationer og senere nybyggeri gav konkrete arbejdsopgaver, men mere væsentligt var det også med til at profilere mestrene som ansvarlige samfundsborgere, ikke bare kontrære forkæmpere for et forældet laugssystem. Der blev dannet en støtteforening, Asylforeningen, der gennem dygtigt gennemført indsamlingsarbejde fik rejst den fornødne kapital til at flytte ind i lejede lokaler og bekoste løn til læremoderen og indkøb af nødvendige materialer til asyllet.

Initiativtagerne i Holbæk stod ikke på bar bund i etableringsfasen. Kredsen af igangsættere var skolede folk. De var vant til at formulere sig skriftligt og mundtligt og blive hørt. Vi genfinder flere i det vågnende politiske liv lokalt i byens styre og en enkelt, amtsforvalter J.E.S. Wegener, regionalt i de nyetablerede stænderforsamlinger. Stifterne havde solide administrative erfaringer med kontakt til offentlige myndigheder, indsamlinger, foreningsliv, i at føre regnskaber og »holde folk«, og de vidste nøje, hvem det var tjenligt at rette bønsskrivelser til. De havde et veletableret netværk i byen og i omegnen, men også til andre asylkredse. Der har f.eks. været en ret tæt kontakt mellem asyldannelsen i Odense og i Holbæk og via den indirekte til de tidlige asyl i København, idet asyloprettelsen i hovedstaden og i Odense i høj skete med kronprinsessen som en af de drivende kræfter (2).

Midlerne var udelukkende private, som det var tilfældet med mange andre sociale initiativer i 1800-tallet. Men kontakten til det offentlige var vigtig. Anerkendelsen fra den kant var en væsentlig forudsætning for at kunne agere frit, og institutionens status blev også defineret gennem det offentliges blåstempling. Lige fra starten blev asyllets virksomhed f.eks. rapporteret til Indenrigsministeriet, som om det var en egentlig undervisningsinstitution, der havde pligt til at gøre det.

Det bevarede arkiv giver indtryk af et solidt og vel søsat projekt, hvor de drivende kræfter var meget forsigtige med de økonomiske dispositioner,

Prospekt fra Holbæk i begyndelsen af 1800-tallet med den bebyggelse i forgrunden ned mod stranden, der som arbejderkvarter ekspanderede i resten af århundredet. Holbæk Museums Arkiv.

lige så bevidste i markedsføringen, men også meget omhyggelige med at kunne dokumentere hele virksomheden.

Arbejdets organisering

De tidlige asylers etablering var inspireret fra udlandet, men organisatorisk kunne man også trække på tidlige selskabelige og sociale foreningers dannelse, som begyndte at blomstre frem herhjemme i byerne i første halvdel af 1800-tallet. Asylerne lignede hinanden meget i ledelsesstrukturen. Bag det hele stod asylforeningen, som mødtes til to årlige generalforsamlinger og der fik en rapport om både økonomi og pædagogiske resultater. Desuden valgte den asylets ledelse. I Holbæk bestod ledelsen af tre mandlige forstandere og syv damer. De sidstnævnte havde det overordnede pædagogiske ansvar og tilsyn. De mandlige forstandere fungerede som henholdsvis sekretær, kasserer og lokaleforstander, og det var sekretæren, der ledede generalforsamlingerne. Der var dermed en klar arbejdsdeling mellem de mandlige og kvindelige bestyrelsesmedlemmer, som jo også skal ses i lyset af, at kvinder på dette tidspunkt ikke havde juridisk ret til at træffe økonomiske dispositioner. Kvinderne var i klart overtal i bestyrelsen. Det var tilfældet på de asyl, hvor damekredsen figurerede som en del af bestyrelsen. Men der var nogle asyl, der fulgte andre retningslinjer, f.eks. i Ny-

købing Sjælland. I fundatsen for asylet dér, »Kjøbmand Petersens Børnely«, etableret 1869, skulle der altid være mandligt flertal i bestyrelsen. Den havde i øvrigt forbindelse til Indre Mission, som var restriktiv med hensyn til kvindelig indflydelse. Hele bestyrelsen i Holbæk, mænd som kvinder, traf beslutninger om væsentlige spørgsmål som ansættelse af lærermoderen, større anskaffelser, bygningsændringer og mere principielle overordnede retningslinjer for pædagogikken.

I Ringsted blev det første asyl stiftet så sent som i 1885. Her var det kvinderne, der var toneangivende, og asylprojektet ser ud til at have været en vigtig del af kvindesagsarbejdet i byen på det tidspunkt. Ringsted Folketidende, der i årene 1875-78 udkom med et ugentligt kvindenummer (oktober 1875 til april 1878), var Danmarks første kvindeblad. Her belyses de tidligste bestræbelser på at oprette et asyl, og der agiteres for, at mændene ikke

Damekredsen for Odense Asyl. Der var store lighedspunkter i ledelsesstrukturen for asylerne i Odense og Holbæk, men med den væsentlige forskel, at kronprinsesse Caroline Amalie var patronesse for Odense Asyl. Hun indtog til dels den plads, directrisen i Holbæk havde. Men Caroline Amalie ønskede kun at blive hørt om de mere overordnede spørgsmål. Det daglige tilsyn og hverdagens små trakasserier overlod hun til resten af bestyrelsen. Foto fra Dronningens Asyls arkiv. Landsarkivet for Fyn.

skal føle sig jaloux over kvindernes aktiviteter, bl.a. at der blev holdt rene kvindemøder (3).

Det organisatoriske lå således i helt faste rammer, og i Holbæk asyl har der efter forhandlingsprotokollen at dømme kun sjældent været besvær med at besætte posterne. Det vanskeligste har uden tvivl været den krævende post som directrise. Her måtte en af byens førstedamer, Elise Nehammer, holde for i 17 år fordelt over tre perioder. Hun var gift ind i den fremtrædende farverfamilie Nehammer. Hendes svigerfar var en af stifterne, byens største skatteyder Carl Nehammer.

Læremoderen

Den ansatte læremoder havde ansvaret for det daglige arbejde med børnene. Bag hendes titel, læremoder, i folkemunde hed hun ofte det mere ydmyge: »asylmor«, lå en bevidst holdning til, at hun skulle lære børnene noget. En egentlig uddannelse kunne man selvfølgelig ikke stille krav om, det var først sent i 1800-tallet, at der blev oprettet uddannelsesinstitutioner for børnehavepædagoger. Men det var et krav, at hun var religiøs, kunne fortælle bibelhistorie, lave håndarbejde, synge, regne lidt og i øvrigt optræde med den nødvendige autoritet overfor børnene og forældrene. Af bevarede breve kan man se, at nogle af de tidlige asylmødre også mestrede skrivekunsten. Pennen kunne flyde let, når hun skulle skrive andragender til bestyrelsen om forbedringer af det ene og det andet. Det var også læremoderens opgave hvert år at afgive skriftlig beretning til bestyrelsen om arbejdet i årets løb. Men forventningerne til hendes skolekundskaber har ikke været så høje, at man turde satse udelukkende på hendes pædagogiske evner. For at styrke indlæringens kvalitet og sikkert også for at højne det pædagogiske arbejdes image havde bestyrelsen en aftale med en skolelærer om at undervise børnene nogle gange om ugen i de mest elementære skolekundskaber. Denne ordning blev opretholdt til 1865. Den første læremoder, der delvis havde en pædagogisk uddannelse, var Margrethe Alstrup, som blev ansat i 1924. Først med ansættelsen af børnehavessistent Rigmor Raal i 1949 kom der en fuldt uddannet pædagog til børnehaven. Den første leder, der havde en fuldført pædagoguddannelse, var Else Johnsen, der begyndte i 1958.

Læremoderen og hendes liv på asyl

I 1867 skulle asyllet have sin tredje læremoder, da den daværende Madam Lesse fratrådte. Der kom 16 ansøgninger, som er bevaret i børnehavens arkiv. De giver et enestående indblik i kvinders stilling på arbejdsmarkedet på det tidspunkt. Ansøgerkredsen er ret bred. Grundlaget for at søge stillingen

Tabel 1. Ansøjerne og deres baggrund (5)

Navn	alder	Bopæl	Famillemæssige status	Mands/evt. fars stilling	Kvalifikationer	Oplyst motiv for at søge stillingen
Frederikke Rolsted	37	Sorø	Enke med tre børn	Mand: godsforvalter	Syr. Flittig, dygtig og hæderlig.	Erhvervet som syerske er strengt og dårligt lønnet
Ane Marie Schou Augusta Schröder	Uoplyst Uoplyst	Svinninge København	Enke med tre små børn Enke i 16 år. Ingen oplysn. om børn	Mand: malmester uoplyst	Ustelig vandel 16 års erfaring med undervisning af småbørn	Dårlige sociale kår Lyst arbejdet
Cathrine Rosenkilde	40 år	København	Gift, et barn på 7 år.	Mand: kontorist og bud	Har tidligere haft en skole for mindre børn i Svendborg	Lyst til arbejdet
Nikoline Larsen	44 år	Uggerløse	Enke, bl.a. en hjemmebo- ende datter på 15 år.	Mand: smedemester	20 års erfaring med pasning og undervisning af børn i Uggerløse	Ønske om en mere sikker og bedre indtægt
Frederikke Louise Jensen	40 år	København	Enke med seks børn	Far: en agtet borger i Kbh. Mand omtales ikke.	Opdraget sine seks børn godt, plejet sin gamle moder	Vil gerne opofre sig for små børn, som hun kan lide
Henriette Wentzlau	37 år	Tysker Roskilde	Ugift	Uoplyst	Været mange år i huset, lidt undervisningserfaring ved en skole i Roskilde i håndarbejde	
Adolfine Lewinsky	50 år	Roskilde	Enke med ti børn, endnu et på ti at forsøge	Mand: Muremester	Stor børneven, mangelang erfaring med børn, hjemmeboende voksen datter kan hjælpe i asylet	Stor ikke forsøge familien
Janette Bruun	51 år	København	Enke med et hjemmeboende barn på 4 år	Far: Bogholder i Kbh. Mand: Gårdejer flere steder, fotograf i Kbh.	Plejet og opdraget egne børn, hjerterlag for andres	Ønsker et arbejde
Augusta Herløv E Muscoll	Uoplyst Uoplyst	Holbæk Holbæk	Ugift ? Ugift ?	Uoplyst Uoplyst	Har undervisningserfaring Har undervist det meste af sit liv, bl.a. på friskolen i Holbæk	Mister sit arbejde, da det skal varetages af en lærer
Johanne Erichsen	43 år	Holbæk	Gift, 4 børn, heraf to hjemme	Mand: Skomagermester	Har selv nydt en god opdragelse	Manden er plaget af gift og kan ikke forsøge familien
Louise Schneider	47 år	Karrebæks minde	Enke, børn	Mand: Muremester	Har drevet skoler i Næstved i 20 år, bestyrelse p.t. biskolen i Karrebæk. Datter kan synges og hjælpe med sangundervisning	Mister nok sin stilling p.g.a. at hendes job overgår til en mandlig lærer
Marie Nelly	Uoplyst	Frederiks- steen	Ugift	Uoplyst	Har undervist i 14 år, heraf et år som asylmoder	Dårlig løn og fare for at asylet må nedlægges
Caroline Marie Christensen	42 år.	Holbæk	Gift, børn	Mand: Tønmester	Personlige egenskaber 18 årig datter vil hjælpe	
Hanne Geitzler	50 år	Hobro	Gift, barnløs	Mand: Skræddermester	Er bestyrer af en skole. Har 18 års undervisningserfaring	Lønnen er for lille, manden har dårligt syn, arbejder ikke

er forskellig. Mange havde en eller anden form for erfaring med at passe og undervise børn. Nogle kunne dog kun henvise til, at det var faldet heldigt ud med opdragelsen af egne børn, og andre igen måtte appellere til bestyrelsens forståelse for den vanskelige sociale stilling, vedkommende var i. Motivet derimod var nok for alles vedkommende et håb om at kunne skaffe sig et forsørgelsesgrundlag, der kunne holde ansøgeren og hendes eventuelle familie på betryggende afstand af fattighjælpen. Geografisk er der også tale om en stor spredning. Der var bl.a. ansøgere fra Jylland. De fleste af ansøgerne er enker. Og vel at mærke ikke efter uflaglærte, men efter mænd i gode stillinger som håndværksmestre og endda en godsforvalter. Det siger noget om, hvor spinkelt forsørgelsesgrundlaget var selv for en lidt mere velstillet familie. Forsvandt hovedforsørgeren, stod de enlige kvinder i en meget vanskelig situation. Først med Næringsloven i 1857 fik alle andre end gifte kvinder ret til at få selvstændigt næringsbevis. Enker kunne godt videreføre mandens håndværksvirksomhed, men de fleste har forsøgt sig med det, de kendte bedst til, syning, madlavning, tøjvask og pasning af børn. Fra 1850'erne fik kvinder adgang til uddannelse indenfor lærergerningen, sygepleje og telegrafvæsen. Men det varede mange år, før et større antal gjorde brug af disse muligheder. Ganske mange kvinder i de danske provinsbyer har fra i hvert fald begyndelsen af 1800-tallet forsøgt sig med at etablere »skoler«, hvor de uden en egentlig uddannelse har undervist i håndarbejde og de mest elementære skolefærdigheder, inden børnene skulle i en egentlig skole. Der har sikkert i mange tilfælde mere været tale om opbevaring end egentlig undervisning. Det var der også kvinder, der havde forsøgt sig med i Holbæk, inden asyltet blev oprettet (4).

Lige så interessant er bestyrelsens valg. Det blev en enke efter en godsforvalter, enkefru Frederikke Rolsted, selvom man ved en gennemlæsning af ansøgningerne ikke synes, hun er den mest kvalificerede. Hun havde i modsætning til flere af de andre ingen decideret undervisningserfaring. Måske har hendes sociale status spillet ind eller personlige bekendtskaber?

Bemærkelsesværdigt er det også, at hendes mand havde begået selvmord seks år tidligere på det gods, hvor han var ansat (6). Officielt så man strengt på selvmordere netop til 1866, hvor selvmord blev afkriminaliseret, således at det kun var medvirken til selvmord, der var strafbart. Året efter blev den kirkelige forskelsbehandling også ophævet. Indtil da kunne en selvmorder kun med amtets godkendelse blive begravet i indviet jord. Det er usandsynligt, at bestyrelsen ikke har kendt til historien. Tragedien har ikke været nogen hindring for ansættelse, tværtimod kan motivet for ansættelsen derfor også have været sympati og medfølelse. Måske har bestyrelsen og den kreds af damer fra det bedre borgerskab i Holbæk, som jævnlige kom og tilså/kon-

*Madam Elise
Nehammer var di-
rectrise for asylet,
da madam Rol-
sted blev ansat.
I 1874 trådte
førstnævnte til-
bage efter 30 års
tjeneste for asylet
i 1844. I perioder
måtte hun til egen
lomme for at
komme asylets
betrængte øko-
nomi til hjælp.
Der er bevaret et
manuskript til en
hyldesttale til
hende, hvoraf det
fremgår, at hun fik
75 kr. i afskeds-
gave, en anselig
erkendtlighed.
Foto: Holbæk
Stadsarkiv.*

trollerede asylmodernes undervisning, også ønsket en læremoder fra sociale lag, der lå nær dem selv?

Valget var dog ikke heldigt. Syv år senere blev Frederikke Rolsted afskediget, fordi man var utilfreds med hende.

Forholdet mellem bestyrelsen og den ansatte

Det er kun glimtvis, at bestyrelsens forhandlingsprotokol afslører samarbejdsvanskeligheder mellem den og læremoderen. Det antydes, at der også har været nogen utilfredshed med Madam Lesse, uden at det nærmere beskrives, hvad utilfredsheden gik ud på. Hun var tilsyneladende en dame, der

ikke fandt sig i hvad som helst. Der er flere henvisninger til hendes ansøgninger om forbedringer af arbejdsvilkår, boligforhold, mere løn og færre byrder i forhold til pigens underhold. I de fleste tilfælde er bestyrelsen imødekommende, men der gives ikke mere end højst nødvendigt, og de fleste forbedringer ser ud til at være sket ved stillingsskift. En del har læremoderen også bare måttet bide i sig, f.eks. strømpestrikning i kilometervis, bespisning af en masse skolebørn i tiden omkring 1. Verdenskrig, at måtte dele das, senere toilet og bad med børnene, endda uden en dør til sikring af privatlivets fred indtil 1958 og sikkert meget andet, som ikke er kommet for en dag i det eksisterende kildemateriale. Andre asyler har haft åbenlyse konflikter, som kan have været affødt af bestyrelsens og læremoderens meget forskellige baggrund på stedet (7).

I forholdet til Madam Rolsted var situationen mere tilspidset. Hun får følgende ord med på vejen i bestyrelsens forhandlingsprotokol 16. juli 1873:

»Bestyrelsen var forsamlet i Anledning af den almindelige Misfornøjelse som ikke alene Directrisen, men alle Inspectriserne havde maattet stedse føle med Læremoderens Forhold... den Mangel paa Kjærlighed, hvormed hun omgikkes de smaa Børn, som ogsaa paa Grund af hendes Uopdragelighed mod Hjælperinden (den pige, der var ansat som hendes medhjælper), hvormed Damen havde Anledning til at være særdeles tilfreds. Endelig forsømte hun i mange Henseender Tiden, i hvilken hun skulle være i Asylet og viste langt fra Directrisen og Inspectriserne den Agtelse og det Hensyn, som hun skylder dem. Med Hensyn til dette hendes Forhold, og de Asylets medhørende Bestemmelser med hende som Læremoder ikke kan antages at ville kunne opfyldes, vedtog man at opsiges hende til førstkommende 1. november. Opsigelsen affattedes og underskrevs.«

Af protokollen fremgår det også, at der har været utilfredshed med Madam Rolsted tidligere. Kriterierne for at afskedige hende er omfattende, idet de vedrører hendes arbejde på hele fire vigtige områder: forholdet til børnene, til sine forpligtelser til at være til stede, til medhjælperen og til bestyrelsens damer. Altså alt i alt kriterier, som også ville være fyringsgrunde i dag.

Der er meget få egentlig anerkendende ord om læremoderens indsats. I 50-års jubilæumsskriftet fra 1887 indrømmes det, at lønnen har været for lille, men det er directriserne, inspektricerne og lærerne, der får store lovord med på vejen. Først i 1924 ved den syvende læremoderes 25-års jubilæum omtales, at der er givet hende en sølvskål i jubilæumsgave som påskønnelse. Årsagen til den karrige ros kan være utilfredshed med flere af læremødrene, eller at man kun gav udtryk for påskønnelse af en frivillig indsats. Den lønnes var en selvfølge.

Forholdet mellem læremoderen og hendes medhjælp ved vi i øvrigt ikke så meget om, men i en årrække var det indrettet så viseligt, at læremoderen mod et tillæg på 10 rdl. skulle udrede kost af egen lomme til pigen. Jo mere pigen spiste jo mindre til læremoderen. En interessekonflikt, der var til at tage og føle på. Det blev da også mere og mere trykkende for læremoderen at bespise pigen, som det indrømmes i 50-års jubilæumsskriftet fra 1887. Ordningen blev afskaffet kortvarigt efter læremoder Lesses ansøgning i 1866, men genoptaget efter hendes afgang året efter og opretholdt til 1877.

Både læremoderen og hendes pige har været isolerede i deres arbejdsforhold, og har de to været i indbyrdes konflikt, har de ikke haft nogen »kolleger« at tale med. I 1854 ansøgte Madam Lesse om et ekstra gratiale, da priserne var ekstraordinært høje, og hun henviste til, at læremoderen i Roskilde, skønt der var færre børn, fik betydelig mere i løn, så en vis kontakt kunne der være til andre læremødre. De to fik henholdsvis 70 rdl. og 100 rdl. Madam Lesse fik det bevilget, men det blev understreget, at det kun er for det år. Bestyrelsen har været meget økonomisk. Madam Lesse måtte f.eks. selv betale den studietur til Københavnske asyler, som hendes bestyrelse stillede som betingelse for hendes ansættelse. Ved denne lejlighed har der været grundlag for at få kontakt til kolleger, men kommunikationen havde selvfølgelig helt andre betingelser dengang, hvor transport til møder var luksus, og brevskrivning en mulighed, men forudsatte en etableret kontakt.

Læremoderen havde ikke ret til pension. Madam Lesse fik dog bevilget en beskeden pension fra bestyrelsen på 60 kr. om året, som bestyrelsen forventede, at hun hurtigt ville få fra et af byens legater. Men der havde den forsigtige bestyrelse forregnet sig. Legatet fik hun aldrig, så asylkassen kom til at dække hendes pension i tyve år til hendes død. De senere læremødre, der havde været ansat i kortere tid, fik ikke pension. Fra 1924 fik Fru Lodahl bevilget 400 kr. om året i pension fra kommunen, det første kommunale tilskud til asylet. Fru Lodahl har selv kunnet kæmpe for sin sag, for hun havde været fagligt aktiv i flere år. Hun blev i 1910 valgt som den første leder for en forening for asylbestyrerinder for hele landet udenfor København. En tilsvarende for København og Omegn var dannet kort forinden. Af Roskilde asyls arkiv fremgår det, at der i 1910 dannes en Pensions- og Understøttelses-kasse for København og Omegn. Man turde ikke udvide kredsen til provinsen, men opfordrede provinsasybestyrelserne til at gøre det samme og i øvrigt holde fælles fodslag. Sagen var også til drøftelse på et møde i Roskilde for asylbestyrerinder d. 18. maj 1910. I det brev, der omtaler sagen, anbefales det, at asylbestyrerinderne af deres bestyrelser får bevilget mindst 1000 kr. i årlig indtægt som indmeldelsesgrundlag, for at pensionen kan blive rimelig. Læremoderens løn i Holbæk steg i årene fra

1837 til 1887 fra 60 rdl. (120 kr.) om året til 600 kr., altså en femdobling, mens pigens i det samme tidsrum steg fra 20 kr. til 80 kr., kun en firdobling.

I 1910 fik læremoderen i Holbæk 800 kr. om året. I 1919 fik hun 1000 kr. årligt, medens hendes medhjælp fik 240 kr. Så lønstigningen havde i disse 30 år været størst i procent for pigen.

Læremoderen og hendes familie har haft brug for supplerende indtægter. Hendes børn har formodentlig haft pladser som tyende. I 1842 bevilgede bestyrelsen Madam Norlander et lille stykke af asyllets have, så hun kunne supplere sin beskedne indtægt med grønt af egen avl. Et par år efter fik hun et større, men måtte så betale den sædvanlige leje. Den næste læremoder, Madam Else Lesse påtog sig at spinde det garn, som der tidligere var betalt spindeløn for til en kone i byen.

Læremoderen havde ansvaret for, at der var rent, pænt og ordentligt på asylet. Det har nok fortrinsvis været pigens opgave at gøre en del af det praktiske som at fyre, hente vand og brænde, at gøre rent og vaske børnenes ansigt og hænder efter måltiderne og endelig tage sig af, »hvis der var sket et lille uheld«. Til hygiejnen har der været sæbe, to vaskeborde, en træbakke og en svamp samt fra 1846 seks nye håndklæder.

Børnene

Asylet blev ifølge dets love fra 1840 oprettet for små børn af arbejderklassen, hvor de kunne være under tilsyn, mens deres uformuende forældre eller plejeforældre desto lettere og mere betryggende kunne søge arbejdsfortjeneste og have mere tid til overs til erhverv. Asylter andre steder har i enkelte tilfælde oplevet en så stor nedgang i børnetallet, at asylet måtte lukke. Men børnetallet kunne også være voldsomt stort på asylerne i de større byer. I København var der f.eks. i 1839 i Det Københavnske og det Nørrebroske Asylselskabs tre institutioner 470 børn! (8).

Der har også været svingninger i Holbæk og i perioder lange ventelister. Men mest markant er det store tal lige efter en udvidelse i 1877, og de lave tal omkring 1. verdenskrig, hvor arbejderklassen oplevede en reallønsnedgang og en stor arbejdsløshed i krigens første og sidste år. Men i øvrigt er det svært at se de økonomiske konjunkturer afspejle sig i tallene.

I 1850 kan man for første gang sammenligne antallet af indskrevne børn med det antal børn, der skønsmæssigt kunne være dets brugere, nemlig de dårligere stillede børn i byen, ved at sammenligne oplysninger fra folketællingen vedr. husstandssammensætning, erhverv og bopæl og den ældste bevarede indskrivningsprotokol. Der var 59 børn indskrevet og i alt 309 børn i Holbæk i alderen mellem to til syv år. De fleste af de børn, der boede i de større gader, har dog formentlig ikke været så trængende, at de hørte til asy-

lets målgruppe. Reelt må man skønne, at ca. 150 børn har haft dårligt stillede forældre, så asylet har dækket en stor procentdel, men nok langt fra alle trængende.

Først i 1946-47 kom der endnu en børnehave til, da Slotsparkens Børnehave blev oprettet i forbindelse med socialt boligbyggeri (9). Befolkningstallet var stærkt stigende fra kornhandelens fremgang fra omkring 1830 og resten af århundredet med den stærkeste vækstrate i tiårene 1830-1870 og igen fra ca. 1880 til indtil ca. 1920. Børnetallets stigning på asylet er ikke i takt med befolkningstallets. Der kunne i perioder i de sidste tiår af 1800-tallet være over 100 børn indskrevne, men navnlig efter 1900 er der et misforhold mellem børnetallet på asylet, der kom til at ligge ret fast fra midten af 1900 tallet, med omkring 60-70 børn indskrevne, og det kraftigt stigende befolkningstal. Men i 1960'erne og navnlig i 1970'erne voksede antallet af daginstitutioner mærkbart. Fødselstallet var ganske vist faldende, men erhvervsfrekvensen for kvinder steg stærkt.

Indskrivnings- og fremmødeprotokollen giver fra ca. 1848 mulighed for at vurdere, hvilken baggrund de børn havde, der gik på asylet.

Tabel 2

Asylbørnenes sociale herkomst (hovedforsørgers) 1848-1861 (10)

<i>Forældres erhverv i hovedgrupper</i>	<i>Antal børn</i>
Daglejere/arbejdsmænd	91
Håndværkere	63
Offentligt ansatte	14
Enlige kvinder	12
Karle	6
Industri	6
Småhandlende	2
Andet	4
I alt	1960

Daglejerne, skomagerne og tømmerne er dominerende med daglejerne som den markant største gruppe blandt forældrene. I kvarteret omkring asylet, hvor langt de fleste asylbørn boede, var daglejere og mindre håndværkere da også de mest dominerende erhvervsgrupper. En stor del af de enlige kvinder i små kår fik deres barn indskrevet på asylet. For de mange indvandrere fra länddistrikterne var daglejerarbejde eller arbejde som tyende eller småhåndværk og handel ofte den eneste beskæftigelsesmulighed, da de ikke havde nogen håndværksmæssig uddannelse til at kunne etablere sig som håndværksmestre. Der var hård konkurrence indenfor håndværksfagene i disse år. Flere svende etablerede sig som frimestre uden at få borger-

skab (11). Forældreprofilen afspejler formodentlig også fagenes økonomiske stilling. Der var mange skomagere og tømrere i byen, men de havde måske også en lavere indtægt end andre håndværksfag og navnlig de større handlende. De enlige kvinder kunne i heldigste tilfælde føre mandens virksomhed videre, eller de kunne ernære sig ved småhandel, som sypiger, vaskekonere eller en kombination. I uheldigste tilfælde måtte de have fattighjælp, eventuelt blive forsørget på fattiggården. Prostitution har formodentlig også forekommet.

Blandt børnene ses enkelte fra byens allerdårligst stillede, børn af fattiglemmer. Af folketællingen 1850 fremgår det, at to af asylbørnene bor i fattighuset i henholdsvis Blegstræde og Vimmelskaftet. Her har de boet sammen med 9 og 15 andre. Familier og enlige, ældre, midaldrende og flere børn. Af kirkebogen kan man se, at flere af beboerne døde ved selvmord og af druk. Især for disse børn har der været en skærende kontrast mellem deres hjemlige hverdag og den, de oplevede på asylet.

Fra Odense Asyl er bevaret den første indskrivningsprotokol, hvor der også er en kort karakteristik af børnenes hjem omkring 1837, som sandsynligvis ligner de kår, tilsvarende befolkningsgrupper havde i Holbæk:

»Hattemagersvend Claus Petersen og Hustru. Er anbefalet som skikkelige Folk. Moren hindres af den lille Datter i at kunne hente Arbejdsfortjeneste – har flere Børn.

Daglejer Rudolph Rasmussen og hustru, Konen nu Enke. Manden er død. Han var Daglejer, efterlod sin Kone med uforsørgede Børn.

Afdøde Skomager Brochmann, og Hustru. Faderen er død, Moren er meget skikkelig, men sidder i yderlig Fattigdom.

Rasmine Cecilia Rasmussen. Barnet uægte, Moderen tager ud at tjene. Barnet midlertidig anbragt hos Degnen Peder Christensen.

Vægter Knud Knudsen og Hustru Maren Hansdatter. Bor til leje, Faderen døde i begyndelsen af Aaret 1840, efterladende sig Enke med 4 uforsørgede Børn fra 11-3 Aar. Trængende.

Først fra tiden omkring 2. Verdenskrig blev det almindeligt, at også børn fra lidt bedre stillede hjem kom i Folkebørnehaven, som den havde skiftet navn til på det tidspunkt.

Børnenes påklædning og udseende i sidste halvdel af 1800-tallet

Der er kun bevaret et enkelt fotografi af et par asylbørn fra o. 1870, men datidens arrestjournaler kan give et fingerpeg om deres udseende (12):

I 1856: »Dreng på 9 Aar anholdt for Brandstiftelse, født i Regstrup. Ind-

Sådan præsenteres idealbilledet af et asyl i bladet »Juletræet, Dansk Børnetidende« fra 1890. Der er pause mellem de organiserede aktiviteter. En fristund som de større børn bruger til stilfærdig samtale med hinanden og kærlig deltagelse omkring et barn med tandpine. De små flokkes om asylmoderen, som ung og stærk er parat til at give dem kærlig omsorg og smittende glæde.

sat i Holbæk Amts Tvangsarbejdsanstalt: Lille af Vækst, spinkel af Bygning, har blondt Haar og brune Øjne, iført blaa Vadmelsfrakke, blaa Vadmelsbenklæder, Hvergarnsvest, Hørlærredsskjorte, sort Tørklæde, hvide Uldstrømper, Træsko og grøn Kasket.«

Pigetøjet må vi til Odense Asyl for at få en beskrivelse af. Her opremses gaver til pigerne: »En lærredssærk, et Forklæde, en Uldklokke, et Tørklæde, et par Strømper, et par Træsko.«

Den yngste pige, der var at finde i Arrestjournalen var Karen Marie Olsdatter af Arnakke, født samme steds: »Brunlærreds Hvergarnstrøje, grønt Vadmelskjørt, rødternet Bomuldsforklæde, blaat Tørklæde. Rød Siersteshue, Tvistlærredssærk, blaa Klokke, sorte Uldstrømper og Sko.«

Billedet kan suppleres med formodninger: Gennemsnitshøjden var lavere dengang, så de fleste har været ret små i forhold til nutidens børn. Tænderne har sikkert også været i en ret dårlig forfatning og tøj slidt. Dertil kommer rindende næser og i ikke så få tilfælde skurv og fnat jævnfør samtidige indberetninger til Sundhedsscollegiet fra landets læger.

Pædagogikken

Holbæk Asyl har lige fra dets start, som andre asyl- og pædagogiske institutioner, været et parameter på den samfundsmæssige udvikling på flere væsentlige områder. Synet på børn og barndom, arbejderklassens, familiens og kvindens stilling, magtrelationer og -spil. De pædagogiske målsætninger og den pædagogiske praksis afspejlede det hele. Ambitionsniveauet var højt. I 1840 havde asylselskabet fået formuleret og trykt asyls grundbestemmelser. I formålsparagraffen hed det:

»Asylet vil tilbyde et Sted, hvor smaa Børn af Arbeidsklassen kunde være under Tilsyn, medens deres uformuende Forældre eller Plejeforældre desto lettere og mere betryggende kunde søge Arbejdsfortjeneste og have mere Tid til overs til Erhverv. Især stiller Asylet sig den Christelige Sandhed for Øje, at ét er fornødent til alle Tider, paa ethvert Sted, i alle Aldre, og i Erkjendelsen af dette ene fornødne gjør Asylet sig til Pligt at opelske de til dets Omhue overgivne Børn i Kristendommen fra deres tidlige Aar, og derved at indprente i deres Hjerter Kjerlighed til Gud og Mennesker saa dybt, at den uudsletteligen maatte bevares gjennem alle Livets Tilskikkelser.

Endeligen vil Asylet yde Børnene en saadan Undervisning, som kan være passende med deres Alder og Evner. Baade under Tilsynet og Undervisningen haves en stadig Opmærksomhed henvendt paa, at Børnene vænnes til Lydighed, Sandhedskjærlighed, Fredsommelighed og gjensidig Velvilje, medens alt bør udføres paa en saadan Maade at en fri og glad udvikling af Barnets gode Anlæg, derved kan befordres. Vigtigheden af dette anførte Maal flyder umiddelbart dels af den erkjendte Sandhed, at man kommer den vindskibelige Fattige til Hjælp paa en hensigtsmæssig Maade, naar man forøger hans Tid og Lejlighed til at arbejde og erhverve, dels af den ikke mindre erkendte Sandhed, at det barnlige Hjerter er i høj Grad modtageligt for Indflydelsen af dets Omgivelser, at man altsaa ved at gøre disse saa ædle og Hensigtsmæssige som muligt, nedlægger Sædekorn til uberegnelig Frugt for Tid og Evighed. Den dybeste Følelse af denne Vigtighed er en Nødvendig betingelse til at skaffe Asylet den udstrakte og varige Velvilje, som Befordringen af dets Øjemed i saa høj Grad behøver.«

Hele denne passus er ordret afskrevet efter Odense Asyls love, udfærdiget et par år tidligere. En af initiativtagerne til Odense Asyl var den daværende kronprinsesse Caroline Amalie, som havde tæt kontakt til N.F.S. Grundtvig og også kendskab til tyske pædagogiske kredse, f.eks. en småbarnsskole i Gotha.

De pædagogiske ideer i teksten har elementer, der tyder på inspiration fra oplysningstiden, men de ligger alligevel et godt stykke fra den tyske pædagog Friedrich Fröbels tanker, som kom til at spille en afgørende rolle i den pædagogiske udvikling på daginstitutionsområdet i Danmark fra sidst i 1800-tallet. Men i Tyskland, England og Frankrig var der fra slutningen af 1700-tallet etableret institutioner, som hvilede på forskellige reformpædagogers tankegang. Der var tale om en videreudvikling af oplysningstidens pædagogiske debat igangsat af filosoffer som J.J. Rousseau og Immanuel Kant. Begge beskæftigede sig med sammenhængen mellem samfundsforhold og opdragelsesspørgsmål. Den gamle udenadslære blev betragtet som et umuligt redskab til at udvikle de kvaliteter hos barnet, som netop var afgørende for at gøre det til et fuldgældigt selvstændigt individ i en ny samfundsorden med en fri forfatning som det bærende styringsredskab. Man skulle tage udgangspunkt i barnet selv, dets udviklingstrin og fatteevne. Pædagogen Heinrich Pestalozzi baserede sin undervisning på princippet om at bevæge sig fra det enkle til det sammensatte, anskuelse var central og kunne formidles via billeder om enkelte temaer, og man skulle tage udgangspunkt i de umiddelbart givne omgivelser for barnet. Fröbel videreudviklede disse tanker til, at pædagogikken måtte tage udgangspunkt i barnet som en fuldgældig person med egenskaber, der kvalitativt er forskellige fra den voksne og med en anerkendelse af barnets egen rolle i undervisningen. Han udviklede mottoet: «Kommt, lasst uns unsern Kindern leben,» som kan forstås derhen: lad os leve livet med udgangspunkt i de kvaliteter, børn oplever verden med. Heri ligger implicit den kulturkritik, at traditionel opdragelse berører os nogle dimensioner, og at barnets verden står som mere ægte og sammenhængende end den voksne. Anskuelsesundervisning var et væsentligt udgangspunkt, men en vigtig forudsætning for at barnet kunne reflektere over det indlærte var, at barnet gennem leg havde frihed til at håndtere tingene på egne betingelser (13).

Initiativtagerne til de første asylers etablering havde kontakt med den tyske pædagogiske debat, men havde selvfølgelig også anden ideologisk ballast, som kunne være retningsgivende, når den pædagogiske linje skulle lægges. Pietisme, gryende grundtvigianisme og liberale holdninger havde hver sit tag i sjælene og gav sig bl.a. udslag i uenighed om, hvilke grupper af forældre, man skulle give adgang til asylerne. I Odense slog kronprinsesse Caroline Amalie til lyd for, at uægte børn skulle nægtes adgang, men

Billedet er formodentlig taget omkring 1930. Børnene fremviser, hvad de har præsteret med frøbelsk inspireret beskæftigelsesmaterialer, først og fremmest flettearbejder. Med Margrethe Alstrups ansættelse i 1924 vandt Frøbelske idéer indpas i børnehaven. Hun havde en delvist gennemført pædagogisk uddannelse fra Frøbelhøjskolen. Foto fra Børnehavens arkiv. Holbæk Stadsarkiv.

en anden af stifterne, biskop Faber, og flertallet med ham, fik overbevist hende om, at det netop var en vigtig sag for asyllet også at tage vare på denne gruppe. Det er uvist, om der i Holbæk har været en lignende diskussion. Men her har befolkningsgrundlaget også været mindre, så måske har holdningen været den pragmatiske, at alle skulle have adgang, fordi man var usikker på, om der ville melde sig børn nok. Men det religiøse præg har også været svagere, idet hverken kronprinsessen eller en gejstlig har været med i etableringen.

Den valgte pædagogik skulle på en gang tjene det overordnede formål at skabe det bedst tænkelige fundament for at almuens børn kunne udvikle sig til nyttige samfundsborgere, forlene stifterne med troværdighed og samtidig skabe tilslutning i asyllets brede støttekreds, som også var den kreds, borgerskabet skulle bruge som allieret i kampen for øget indflydelse, ikke mindst gennem en fri forfatning.

Målsætningen er helt tydeligt ikke kun at gøre noget for børnenes skyld. Forældrene skulle hjælpes og opdrages efter hjælp til selvhjælpsprincippet. Det er den vindskibelige arbejder, der godt kan selv, med en håndsækning,

man skal hjælpe og holde på den rette kurs. Motiverne bag de filantropiske foretagere, hattedamerne som de lidt nedladende er blevet kaldt, er ikke enkle at afdække. Enevælden var under afvikling, men kongehusets selvopfattelse har været, at den havde rollen som den øverste beskytter af landet og dets undersåtter. Det var med andre ord et kald at tage hånd om de vildledte og socialt nødstedte, en bamhjertighedsgerning som uden vaklen hørte med til Caroline Amalies dybe religiøsitet.

Hånd i hånd med menneskekærlighedsaspektet har mere pragmatiske bevæggrunde også spillet ind. Der var stigende uro i Europa med revolutionære optøjer i flere lande, og bl.a. julirevolutionen i Paris 1830 vakte frygt for, at udviklingen kunne løbe løbsk. Velgørenheden havde også en funktion som et redskab til social kontrol. Det ulige forhold mellem giver og modtager skabte afhængighed og ydmyghed. Der skulle en god portion selvstændighed, dristighed og stædighed til for at være opsætsige forældre på asylet og tale læremoder og inspektricer midt imod med den konsekvens, at ens barn blev smidt ud af asylet (14).

Pædagogiske diskussioner

Kun i meget små glimt kan man gennem det bevarede kildemateriale få indtryk af de pædagogiske diskussioner, der givetvis har været ført på asylet på

Tabel 3. Dagens gang ca. 1850-ca. 1925

7-9	Haandarbejde
9-9 $\frac{3}{4}$	Morgenbøn. Børnene opaaes. Bibelhistorie
9 $\frac{3}{4}$ -10 $\frac{1}{2}$	Spises Frokost. Børnene vadskes. Derpaa leges
10 $\frac{1}{2}$ -11	Læsning
11-12	Haandarbejde
12-1	Spises og leges
1-1 $\frac{1}{2}$	Børnene opaaes. Læsning
1 $\frac{1}{2}$ -2	Skrivning
2-2 $\frac{1}{2}$	Leges
2 $\frac{1}{2}$ -3	Fortælles af Naturhistorien og vises Billeder
3-3 $\frac{1}{2}$	Hukommelsesøvelse
3 $\frac{1}{2}$ -4	Regning efter Tabel og det russiske Regnebræt
4-5	Spises og leges
5-5 $\frac{1}{2}$	Gjentagelse af Bibelhistorien, og fremlægges Billeder
5 $\frac{1}{2}$ -6	Haandarbejde
6-6 $\frac{1}{2}$	Fortællinger om Haandværker
6 $\frac{1}{2}$ -7	Aftenbøn

---

kryds og tværs og indbyrdes i de enkelte grupper. Fra begyndelsen var der som på andre asyls lavet en dagsplan. Der var mindre afvigelser asylernes imellem. Så det ser ud til, at man ikke bare bevidstløst kopierede andre asylers, men tilpassede planen til egne ideer og visioner. I Holbæk var der f.eks. et punkt, fortællinger om håndværket, som ikke kan genfindes i de andre asylers dagsplaner. Det kan være en indikator for, at håndværkere i Holbæk havde en ret fremtrædende rolle, hvor det andre steder mere var religiøse motiver, der dominerede.

Dagen var, som det fremgår af dagsplanen, meget struktureret. Den forløb efter en nøje fastlagt plan med organiserede aktiviteter som spisning, læsning, flere gange håndarbejde, skrivning, naturhistorie, hukommelse-søvelser, regning, mere bibelhistorie, håndarbejde og endelig fortællinger om håndværker på programmet. Men allerede lovene for asylet i 1840 lader ane, at det stramme program ikke kunne følges slavisk:

»Naar Talen er om Undervisningen i Asylet bør det ikke forglemmes, at i Asylet optages Børn af forskellig Aar og Evner, at der følgelig ikke kan tænkes paa en fast i bestemt Timeafdeling gennemført Underviisning med alle paa éen Gang, men at Opmærksomheden mere maa henvendes paa at opdrage og forberede de smaa Børn til en tilkommende Underviisning; Forstandsevnerne bør vækkes; en Rigdom af Kjærlighed og Ædle Følelser nedlægges i deres Hjerter, paa det at de tillige kunne dannes til Fromhed. Undervisningen bør hyppigen knyttes til Billeder og andre anskuelige Gjenstande. Haandarbejde bør foretages af alle Børnene, ligesom de ogsaa baade ved Morgen- og Aftenbøn, ved Leg og andre Lejligheder bør vænnes til at synges.

Klokken 9 skulle børnene være mødt. De blev råbt op og indskrevet i protokollen. Derefter blev der bedt morgenbøn, Det foregik stående, og derefter var bibelhistorie på programmet. Om formen var levende fortælling eller mere havde karakter af overhøring, ved vi ikke. Men det blev indskærpet, at det var hensigtsmæssigt at fortælle:

»smaa korte og smukke Fortællinger hentede af det virkelige Liv. Stor Varsomhed maa iagttages med at slige Fortællinger ikke svæve ud på en misforstået from Følelses Fantasigebeet, der paa den ene Side, der vel er tillokkende for den barnlige Gemyt, men paa den anden Side let kan efterlade falske Forestillinger, som ved siden at kuldkastets af det virkelige Liv gjør Sjælen til en Bold for Tvivl, Vandtroe eller Sværmeri.» (15).

Der sigtes her til eventyr. Det var netop i disse år, at de første større udgivelser af forskellige eventyrsamlinger udkom. Der var i datiden en begyndende pædagogisk debat om eventyrenes egnethed for børn. Brødrene

Grimms eventyr var jo også oprindelig skrevet til voksne. Men H.C. Andersen skrev sine for børn. At det har vundet indpas i lovene, først i Odense viser, at asylstifterne har fulgt med i pædagogiske diskussioner. Bibelhistorie var godt, eventyrerne måtte, hvis lovene blev efterlevet, vente til de blev accepteret noget senere i århundredet. I lovene fra 1853 ser det ud til, at man mere står på egne ben i forhold til Odenses. Eventyr er ikke nævnt, og der lægges vægt på, at undervisningen skal være skoleforberedende.

Med hvert stillingsskift, og navnlig efter at den pædagogiske uddannelse kom ind i billedet, har pædagogikken ændret sig. Det første mere markante skridt ser ud til at være sket, da Margrethe Alstrup blev ansat i 1924. Hun havde kendskab til den frøbelske pædagogik gennem sin uddannelse på Frøbelhøjskolen. Men bibelhistorie, bøn og sanglege havde stadig stor vægt. Strikningen slap både børn og lærermoder dog for.

Asyltrappen som pædagogisk redskab

En del af dagens forskellige aktiviteter blev foretaget på asyltrappen. Den var både et praktisk og et pædagogisk redskab. En lærermoder kunne fra sin plads på »scenen« nedenfor trappen have overblikket over mange børn på en gang. Børnene faldt nemmere til ro, når de blev anbragt på asyltrappen, og deres fokus rettede sig naturligt mod lærermoderen og det, hun havde at sige, synge og fremvise.

Trappen i Holbæk blev renoveret i forbindelse med ombygninger og stigende børnetal. Fra 1920'erne fremgår det af fotos af asyltrappen, at børnene sad køns- og aldersopdelt, piger og drenge på hver sin side af en midtersektion, en trinløs sliske, hvor al færdsel skulle foregå. De små sad nederst, de store øverst. De voksne, der ikke skulle »på scenen« sad eventuelt sammen med børnene på de øverste trin, eller de stod ude i siden parat til at gribe ind om nødvendigt.

Hele arrangementet havde teaterkarakter. Der foregik noget på scenen, som børnene skulle koncentrere al deres opmærksomhed om. Snak indbyrdes mellem børnene var ikke meningen, når der var organiserede aktiviteter på programmet. Kommunikationen foregik som monolog fra den voksne, eventuelt også dialog mellem voksne og børn, med de voksne som absolut styrende. Det, der blev sat i scene på gulvet, var regulær undervisning: Indlæring af alfabetet ud fra store anskuelsestavler, skriveøvelser med griffel på tavle, elementære regneøvelser ved hjælp af en kugleramme og indlæring af naturhistorie og bibelhistorie ud fra billeder.

Oven over asyltrappen hang to portrætter af kongen og dronningen. Lærer Petersen og de andre voksne kunne sidde på det eneste lidt finere møble-

Asyltrappen omkring 1930. Det ser ud til, at alle de asyler, der havde mulighed for det, fik opbygget en asyltrappe hurtigst muligt efter oprettelsen. Trappen siges at være opstået i de engelske småbørnsskoler, hvor man havde mange flere børn pr. voksen end i Danmark (16). Trapperne forsvandt fra asylerne nogenlunde samtidig i perioden omkring 2. Verdenskrig. Samtidig var det almindeligt, at asylerne tog navneforandring fra asyl til børnehave. I Holbæk skete begge dele i 1944. Foto fra Børnehavens arkiv. Holbæk Stadsarkiv.

ment, nogle polstrede birketræsstole. I det tilstødende lokale hang i hvert fald fra 1920'erne anskuelsesbilleder på væggene.

Læremoderen havde en malmklokke, som hun og læreren myndigt kunne bruge til at kalde børnene sammen. Alle kunne være med til sang og bøn, men til selve undervisningen var der heldigvis forskelligt materiale, så børnene kunne deles op.

De pædagogiske materialer

Midlerne til indkøb af materialer har været få. Noget har man fået eller arvet fra friskolen. Lidt havde man dog prioriteret at indkøbe: Til regning var der anskaffet en stor flot kugleramme, der kunne stå selv, så børnene kunne se, hvad læreren demonstrerede, selvom de sad et stykke væk og ikke min-

Samlingsstund i 1960'erne. Efter asyltrappens nedlæggelse blev der indkøbt småborde og stole, så børnene kunne sidde i små grupper. Skiftet var markant i det ydre, og overgangen har næppe været helt nem. Foto fra Børnehavens arkiv. Holbæk Stadsarkiv.

dre end 55 tabeller. Til læsning havde asylet 10 gamle læsebøger fra borgerskolen. En dame fra Jylland havde været så venlig at forære asylet et gammelt landkort. Andet undervisningsmateriale var 15 gamle bibelske billeder og 12 skrivetavler med grifler. I midten af 1840'erne havde man også fire ABC'er og to sangbøger. Venlige mennesker havde desuden foræret asylet en del bøger.

Billederne var luksus. De blev behandlet forsigtig og med ærefrygt og havde vel samme fascinationskraft for børnene som en langt senere tids nye computerspil. Indtil de var meget velkendte, skabte de ro.

Når læreren var gået, tog læremoderen over, måske hjulpet af en af directriserne. En stor del af dagen gik med at strikke, og det var både drenge og piger, der skulle arbejde med de genstridige strømpepinde. Der var kun korte stunder til fri leg, for det kunne nemt blive kaotisk. Men en lille smule legetøj var der, fire æsker med legetøj og nogle dyr af træ var foræret til asylet.

Læremoderen kæmpede ivrigt for at få lært børnene strikkekunsten, for hun blev også målt på sin evne til at lære børnene den færdighed. Det har ærgret hende, at hun kun havde glæde af de rigtig ferme i alt for stakket tid, for så skulle de jo ud og over i de to skoler, der aftog asylbørnene, friskolen som var billig, men kun gratis for det allermest trængende (17) og i de første år for pigernes vedkommende Borchs Håndgerningsskole.

Mod slutningen af asyllets første år kunne bestyrelsen aflægge følgende beretning:

»Vi giver os hermed den Ære, at meddele Deres Højvelbaarenhed Status over Asylet i Holbæk, som ved Deres goddige Bidrag... har erholdt sin Begyndelse. I Asylet har fra den 28. Oktober 1837 til Aarsdagen 1838 været optaget 32 Børn fra 2½ til 6 Aar. Disse Børn er undervist i Strikning, Læsning, Religion, Skrivning og Regning og af disse Børn, der tilsammen har strikket 18 Par Strømper, er nu tvende udgangne til den almindelige Borgerskole og den ved afdøde Borchs og Søn stiftede Haandgerningsskole.«

Året efter kunne man stolt berette om flere resultater for 33 Børn fra 2½ til 6 år:

»7 Børn have begyndt at stave, 6 Børn kjende Bogstaver, 19 Børn skrive Bogstaver og Tal paa Tavle, 17 Børn kunde gjøre rede for de dem fremlagte Fortællinger af den bibelske Historie. Alle Børn øves i Forstandsøvelser. Børnene have i indeværende Asylaar strikket 36 Par Strømper, som paa Stiftelsesdagen bleve uddelt imellem dem. Af disse læse 11 Børn i Bog, 9 Børn stave godt.«

Årsberetningerne blev trykt og givet til tilskudsgiverne, men også bragt i avisen, da den lokale begyndte at udkomme i 1848. Asylet var synligt på anden måde. Der blev jævnligt afholdt basarer og teaterforestillinger i byen, åbent for alle, der havde lyst til at give en skærv til asylet.

Det er resultater, der imponerer. 100 års jubilæumsskriftet lader dog ane, at virkeligheden kan have været noget anderledes. For her nævnes det, at læremoderen ofte måtte strikke de fleste strømper selv. Motivationen dalede vel sagtens også i takt med velstandsstigningen og med at andre ting blev mere væsentlige som succesparametre.

Den administrative og pædagogiske del af asyllets virksomhed var fra starten i beslutsomme og kyndige hænder, men de ydre rammer var i starten ikke noget at prale af.

Et vakkeltvort ydre med en indre orden

At begynde asylet i nogle meget uanselige lejede lokaler var selvfølgelig ikke optimalt, for ydmyghed var ikke det signal borgerskabet havde inten-

Det ældste foto af asylet. Det er sandsynligvis taget kort tid før den store ombygning i 1877 for at kunne dokumentere fremskridtet. Bag den fint pudsede mur i bygningen til højre ses den del, der blev istandsat i 1845. Efter 1877 kom den til at rumme læremodernes lejlighed, som indtil da havde ligget i en af de faldefærdige sidebygninger. Kvarteret var meget tæt befolket af daglejere og småhåndværkere og deres familier. Holdne folk udnyttede i nogle tilfælde muligheden for en ekstragevinst ved at opkøbe de gamle 1700-tals huse og leje dem ud til byens mange tilflyttere. Foto fra Børnehavens arkiv. Holbæk Stadsarkiv.

tioner om at udsende. Men det var vilkårene. Den indsamlede kapital rakte ikke til andet end det nødtørftigste, helt nødvendige anskaffelser og en beskeden løn til asylmoderen Madam Karen Norlander, og hendes medhjælpende pige.

Ejendommen bestod fra starten af to sidehuse, »Lejevaaninger« og et forhus ud mod Rolighedsstræde med tre vinduer opført i egebindingsværk med lerklinede vægge og stråtag indrettet med to værelser. De to værelser i forhuset blev slået sammen til en stor stue for asylbørnene.

Hvis vi iklæder os skolelærer og kordegn Petersens frakkeskøder, hvad var det så han gik ind til på sine ugentlige besøg i asylet i dets første år, hvor

der kun var et rum indtil ombygningen i 1845. Når han kom, måtte de mindste børn formodentlig derfor opholde sig udenfor på gårdspladsen, hvis vejret bare var nogenlunde. Børnene var vant til at være ude i næsten al slags vejr. Indstillingen var nok meget lig den, der ifølge en ældre dame herskede i 1920'erne:

»Legepladsen var ikke særlig stor. Der var blot gynger og en sandkasse. Der var ikke megen plads at slå om sig med. Vi var ude hver dag, jeg tror det var uanset vejret. Der var ikke noget med regntøj, det brugte man ikke dengang. Vi har sikkert leget os varme. Vi var ude i regn og sne og slud. Det var normalt for børn dengang.« (18).

Når lærer Petersen trådte ind ad den lave indgangsdør, kom han ind i den lille gang. Her var der en reol til børnenes strikketøj og en anden til deres medbragte mad, sandsynligvis et par rugbrøds-klemmer indsvøbt i lidt stof, senere avis-papir. Børnenes overtøj, i det omfang de havde noget, hang på rad og række på knagerne.

Så var den beskedne gang også fyldt godt op. I asylstuen blev der luftet ud hver dag, når undervisningen var slut. Gulvene blev fejlet og nyt gulvsand strøet ud. Væggene var kalket hvide, og en vandtønde samt 3 tinbægre stod til rådighed for tørstende børn. Luften i stuen blev hurtig beklumret og fugtig, når de op mod 40 børn var forsamlet på ca. 24 m². Fugten drev ned ad de sprossede vinduer og de lerklinede vægge. Belysningen var noget dunkel, når det var mørkt, for der var kun en enkelt lampe og måske lidt tællelys at gøre godt med. Man skuttede sig, for temperaturen holdt kun lige 14°, så der var brug for uldent undertøj og strømper. De 14° var nedfældet i asyls love, men det er nok tvivlsomt, om læreren og inspektricerne har affundet sig med den temperatur.

Foden under eget bord

En vigtig milepæl i asyls historie var, da asylforeningen i 1842 købte ejendommen og derfor bedre kunne begynde at renovere den. Børnetallet var nået et maksimum for, hvad det gamle lokale kunne rumme. I 1845 blev børnenes stue udvidet ved opførelsen af et nyt stort rum, der målte 7.80m x 6.60m med en højde på 3 m. Altså i alt et rum på 51 m². Her blev der anbragt en ny asyltrappe. Det gamle rum blev indrettet til legestue, her var der borde og bænke. Til de mindste børn var indkøbt to krølulds-madrasser, som de kunne hvile sig på. De holdt i 20 år, hvorefter der blev bevilget en ny portion krølhår til stopningen. Væggene blev opført med brændte sten og tegltag. Sidelængen fik også lerklining skiftet ud med brændte sten og taget ændret til tegltag. I tiåret mellem 1847 og 1857 blev væggene tapetserede

både i asylstuen og i lærermoderens private lejlighed. Bygning og indretning skulle ikke stå tilbage fra den almindelige udvikling hos de bare lidt bedre stillede i byen. Der blev hængt et fint skilt op på facaden mod gaden: »Asyl for Smaa børn«, og brolægningen blev forbedret. Men midlerne var knappe, man skulle spare, hvor det overhovedet kunne lade sig gøre. Derfor blev børnene om vinteren så vidt muligt holdt i det ene rum. Men da børnetallet i midten af 1850'erne nåede op mod de 70, blev man nødt til at tage begge rum i brug og derfor bruge mere brænde.

Legepladsen

Der blev etableret en primitiv legeplads i asyls baggård lige fra oprettelsen. Det var en praktisk foranstaltning, fordi det øgede asyls råderum og kunne lette trykket fra de mange børn på lidt plads indvendigt, men det var også i tråd med tidens pædagogiske forestillinger om det sunde ved at dyrke gymnastik. Faget var indført i det almindelige skolevæsen i skoleafløsningen fra 1814. Gymnastikken var på det tidspunkt stærkt præget af militære øvelser, løbe, springe og klatre. Dette fag havde imidlertid næsten ingen uddannede lærere, og praksis på asylet må også have været præget af ringe plads. De gymnastik-redskaber, kaldet apparater, der blev anskaffet gennem tiden, har nok mere været brugt af børnene, når lejlighed bød sig ind imellem i det stramme dagsprogram, end der har været tale om en egentlig undervisning. Jorden blev i alt fald planeret, og asylet fik foræret et »gymnastisk apparat« allerede det første år.

I 1843 blev det besluttet, at så snart foreningens økonomi tillod det, skulle den del af haven, som blev bortlejet, indrettes til legeplads. Det sker i perioden 1843 til 1847. Udstyret har været beskedent. Der indkøbes dog i 1847 et par bænke. Legepladsen kaldtes i 1853 for en gymnastikplads. Der var en klatremaskine, og jorden var belagt med grus. Brønden ude i gården forsynedes med et låg, og der blev etableret et vindue til gården i muren til asylstuen, så lærermoderen derfra kunne holde øje med de børn, der var derude. Vi er et stykke vej fra vore dages diskussion om konstant overvågning af børnene ved hjælp af højteknologisk kameraudstyr. Et hvidmalet stakit omgav haven. Haven havde nogle frugttræer, som et tidligere asylbarn har fortalt blev brugt pædagogisk. Hvis man havde været særlig artig, fik man lov til at plukke et æble i haven.

Lærermoderens bolig

Det var ganske almindelig praksis, at lærermoderen og eventuelt hendes medhjælp boede i samme bygning som asylet, hvad enten hun var enlig el-

Legepladsen henholdsvis i 1920'erne og 1970'erne. Bag børnene på det ældste billede ses det gamle gymnastiske apparat. Det, og senere en sandkasse og gynger, var helt frem til 1950'erne stort set de eneste legeredskaber udendørs, hvis børnene ikke selv har haft lidt med. På det yngste billede har de fint designede legeredskaber holdt deres indtog, men ølkasserne er stadig anvendelige. Foto fra Børnehavens arkiv. Holbæk Stadsarkiv. Det yngste foto er taget af Kurt Hermod.

ler havde familie. Det var en praktisk foranstaltning både for bestyrelsen og for den ansatte. Læremoderen skulle ikke bruge tid på transport, og så længe hun blev i stillingen, var hun uden bekymring for at blive boligløs, og med den delvise naturalieaf lønning også uafhængig af stigende priser på brændsel og belysning. Bestyrelsen havde fordel af gratis tilsyn med stedet døgnet rundt, og at det var nemmere at trække på læremoderen også udenfor asyllets åbningstid. Det har vel sagtens også været nemmere at fastholde hende i jobbet, når både det og bolig hang sammen. Af fremmødeprotokollen fremgår det, at asylet havde lukket i sommerferien og til højtiderne, så der har læremoderen formodentlig holdt fri i den udstrækning, hun ikke blev pålagt lidt ekstra opgaver i form af f.eks. småreparationer, indkøb, indkrævning af bidrag o. lign. Men ferie var ikke nedskrevne rettigheder, og feriedage omtales slet ikke hverken i de bevarede instrukser for læremoderen eller i forhandlingsprotokollen, der slutter i 1933. Læremoderen skulle antagelig også i hvert fald orientere bestyrelsen om bortrejse, så den har nøje kunnet følge med i hendes tilværelse.

Den boligstandard, der blev budt læremoderen, har svaret til den standard, som hovedparten af Holbæks almindeligt stillede indbyggere havde været vant til i generationer, hvad enten de boede i byen eller var indvandret fra de omgivende landdistrikter. Men for læremødrene, der havde kendt bedre dage, da deres mænd var i fuld vigør, f.eks. Madam Lesse, hvis mand havde været toldbetjent, var der tale om en mindre deroute fra et pænere kvarter i byen, til mere beskedne kår i stræderne. Læremoderen har formodentlig boet i den mindste sidebygnings to værelser på ca. 7 m² hver. Hendes husstand udgjorde i 1840 en datter på 19, en søn på 15 og en plejedatter på 13 år, altså fire mennesker til at dele de to rum. I asyllets første år var der indrettet et lille køkken som muligvis også skulle bruges af læremoderen og hendes familie. Det var indrettet med en fast vask med låg og en lille ekstra vask. En tinrække med hylde. Et køkkenbord med en hylde samt 13 små hylder. Varmekilde nævnes der intet om i kilderne. Det omtales, at der var en kakkelovn med en kogeindretning, og der har antagelig også været et åbent ildsted. Desuden var der et spisekammer med en tinrække, en lang hylde og 11 små hylder. I 1843 fik hun 60 Rigsbankdaler om året samt 10 Rigsbankdaler til pigen. Desuden havde hun fri bolig, og til asylet fik hun brændsel, sæbe og lys. For de 60 Rigsbankdaler, svarende til ca. 16 skilling om dagen kunne hun f.eks. trylle med: 1 rugbrød á 4 sk., 125 g smør á 6 Sk., 250 g svinekød á 4 sk. og en smule øl eller brændevin (19). Der har ikke været meget til overs til tøj og medicin og luksus som tobak, teater, avis, rejser, bøger.

I 1868 fik asylet indlagt gas til køkkenet, men så er der også et ordentligt spring til en nærmere beskrivelse af køkkenet og dets indretning. En beva-

Fru Jensen, køkkenhjælpen i børnehaven, fotograferet i anledning af sin afsked i 1969. Før som nu har mad og måltid haft en kombineret social og pædagogisk funktion, men i dag er børnene til dels også med til at lave maden. Foto fra Børnehavens arkiv. Holbæk Stadsarkiv.

ret inventarliste fra 1941 fortæller følgende om køkkenets indretning på den tid: »2 Øser, 1 Gulvspand, 2 Gasapparater, to Bakker dertil, 1 Gasbord, 2 Gryder med Laag, 2 Asbestplader, 1 Kedel, 1 Opvaskebalje, 1 Stol, 1 Kuppel med Pære, 1 Skab, 1 Lurfad.« Det nævnte er asyllets ejendom. Læremoderen, der nu kaldes bestyrerinde, har haft sit eget kaffestel, der endnu findes i børnehaven og måske også lidt mere husgeråd.

Endelig en helt ny bygning

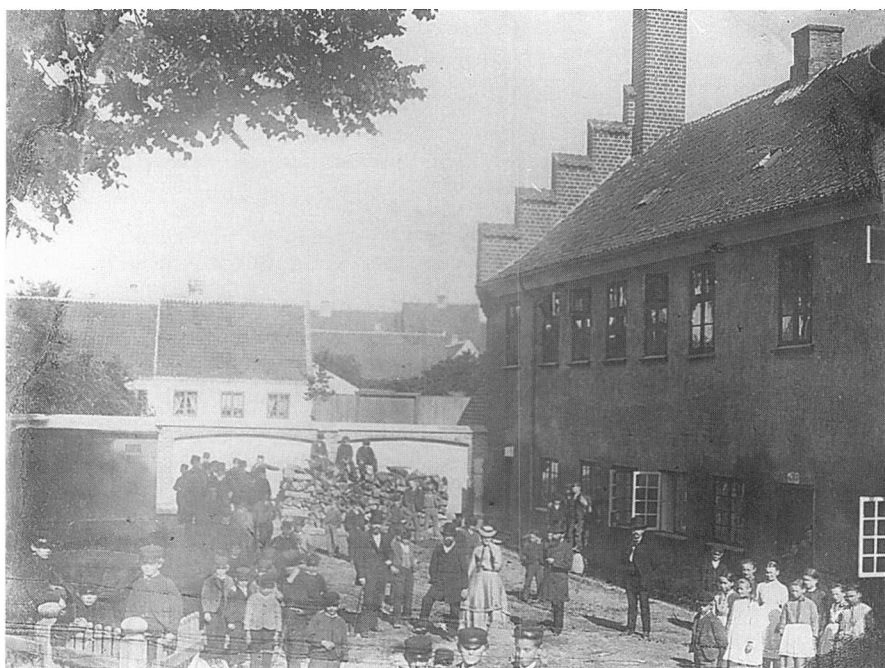
I 1877 lykkedes det endelig at få rejst en passende ny bygning. Den adskilte sig markant fra de øvrige små, lave enetages teglhængte huse i mere eller mindre god stand, der ellers prægede bybilledet. Midlerne rakte ikke til en total renovering i form af nedrivning af det bestående og opførelse af en helt ny bygning. Man måtte lade sig nøje med en sidebygning. Men en monumental sidebygning. Det blev kun gavlen, der vendte ud mod strædet, men

den blev der til gengæld også gjort noget ud af. Det blev en høj enetagesbygning med mulighed for at udnytte loftet, bygget af røde helbrændte mursten og med tegltag med kamtakket gavl i begge ender og derfor også mod Rolighedsstræde. Den gamle asylbygning var hvidtet. Stilen på den nye bygning var inspireret af den frie historicisme, måske med skelen til den bevarede fløj af byens Sortebrødre Kloster. Flere af de københavnske asylers fra samme tid har en lignende arkitektur.

Det fysiske fundament for asylet i Holbæk var solide kampesten, der ragede knap en meter op fra jordoverfladen. Det var en solid bygning, som skulle kunne holde til mange generationer børn. Der ser ikke ud til at have været en arkitekt koblet på opgaven. Den nye bygning var stor, så det var lidt ærgerligt, at den ikke kunne præsenteres i hele sin længde mod gaden. Den var 14,74 m lang, 6,90 m bred og med en højde på 3,60 m. Indvendigt var der muret en skorsten i en skillevæg, der adskilte bygningen i to næsten lige store asylstuer med hver sin kakkelovn. Gulvet var af solide planker, og de indvendige fyldningsdøre var ådrede. Der var fint gipsloft, og træpaneler i brysthøjde beklædte væggene. På loftet blev der med tiden indrettet et pigekammer i den ene ende og et soveværelse til læremoderen i den anden ende. Der skulle passes godt på det hele, så der blev købt både panelbørste, vinduesbørste og støvekost, gulvskrubbe, askespand og kuløse, og vinduerne fik monteret rullegardiner, men man sparede en stålplade under kakkelovnene. Af samme årsag var det tæt på, at en brand havde fået rigtig fat o. 1920, men man slap med skrækken.

Af jubilæumsskriftet for 1887 fremgår det, at der med et børnetal på 90 var 0,96 kvadratmeter gulvareal pr. barn. I sidste halvdel af 1840'erne svingede børnetallet mellem 58 og 68, svarende til 0,75 kvadratmeter når børnetallet var højest. Fra 1960'erne fik man vejledninger, der anbefalede, at der mindst måtte være 2 kvadratmeter frit gulvareal pr. barn.

Man mærker i jubilæumsskriftet fra 1887, at en læge endelig er kommet til som forstander for asylet. Andre asylers havde gratis lægetilsyn, men det ser ikke ud til at have været tilfældet i Holbæk. I 1880'erne havde man kendskab til bakterier og kunne derfor videnskabeligt forklare smitsomme sygdommes spredningsmønstre. Børnedødeligheden var generelt på retur i sidste halvdel af 1800-tallet, men den var langt fra usædvanlig. I de første tiår af asylens historie er det ikke ualmindeligt, at der noteres dødsfald blandt børnene i fremmødeprotokollen. Kirkebogen oplyser, at smitsomme sygdomme som forkølelse, lungebetændelse, kighoste, mæslinger, diarré, og tyfus var årsag til mange dødsfald blandt børn, og ligesom i dag vidste man også dengang, at mange børn på lidt plads øger risikoen for smitte betydeligt. Læge Gulstad, der var asylens forstander i en lang årrække, agiterede da også allerede i forbindelse med jubilæumsskriftet for, at der blev

Den gamle klosterbygning i Klosterstræde, der var blevet indrettet til borgerskole, kunne være et af forbillederne for den nye asylbygning. Fotografiet er fra 1874. Inspirationen kan også være kommet fra asylet i Slagelse, der blev bygget i 1869. Det var en rød, statelig murstensbygning i gotisk stil med kamtakkede gavle, en »tårnfløj« i to etager med kamtakkede gavle til tre sider og med rundbuede vinduer. Det klosteragtige udtryk i denne periodes asylbyggeri har skullet symbolisere det religiøse fundament for asylgerningen. Stilen var meget fremherskende i den tids religiøse byggeri. Det yngre foto fra 1970'erne (næste side) viser asylbygningens stadig fremtrædende placering i husrækken. Foto fra Børnehavens arkiv. Holbæk Stadsarkiv. Det yngste foto er taget af Kurt Hermod.

etableret et større lokale til børnene. Både lærermoderen og de tilsynsførende damer og børnene selv har haft en øget risiko for at pådrage sig disse sygdomme ved at færdes blandt de tæt sammenstuede børn. Dødeligheden blandt børnene har dog ikke adskilt sig fra gennemsnittet. Folk boede i forvejen tæt, så det er vanskeligt at afgøre, om den tætte sammenstuvning af børn på asylet har forøget sygeligheden mærkbart. Men epidemier kunne få følger. Den spanske syge har åbenbart hærget byen i efteråret 1918. Asylet var af samme grund lukket fra 18. oktober til begyndelsen af

december. Årene omkring 1. Verdenskrig var mærkbar på andre områder. Man måtte igen indskrænke sig til kun at bruge én asylstue pga. problemer med brændselsforsyningen. På det tidspunkt var der over 60 børn indmeldt. Fra 1960'erne fik man vejledninger, der anbefalede, at der mindst måtte være 2 m² frit gulvareal pr. barn.

Fra slutningen af 1800-tallet påtog asylet sig den opgave at bespise fattige børn, både egne børn og skolebørn ved hjælp af ekstra indsamlede private midler. En pensioneret bestyrerinde fortalte i anledning af 100 årsjubilæet i 1937, at der kunne være op til 150 børn til spisning, og at det ikke altid var lige sjovt. Navnlig ikke om vinteren med sne, sjap og ikke altid den bedste hygiejne. *»Men Børnene var glade for Maden, Grød og Vælling alene, ellers to Retter Mad, og de spiste godt.»* Det må have givet et irriterende afbræk i det daglige arbejde, og skønt der var ekstra hjælp, har det været en stor arbejdsbyrde oven i det daglige for bestyrerinden og hendes pige.

Der har været brug for en middagslur i hvert fald for personalet bagefter. Den fik læremoderen, men ikke hendes medhjælp. Imens sad alle børnene stille ved deres borde og hvilede sig ved at lægge hovedet på armene og lukke øjnene. De mindste kunne dog sove på et par madrasser på gulvet eller måske, som enkelte senere har berettet, ved at sove på asyltrappen. Be-

spisningen af de mange børn hørte op, da kommunen selv overtog sagen ved at lade børnene spise på skolen.

I 1929 blev der moderniseret ved at blive indlagt WC og lavet en tilbygning til det formål, og i 1935 blev der indrettet vaskehus, og køkkenet blev restaureret. I 1938 blev der indlagt centralvarme og bad takket være en større gave fra konsul Emil Jensen.

Tredeling af magten omgivet af nye fysiske rammer

De sidste to læremødre, der havde fungeret fra 1899 til 1924 og fra 1924 til 1958, var enlige kvinder uden børn, så for dem har pladsen ikke været så trang. Margrethe Alstrup boede dog i de senere år sammen med sin veninde, frk. Reimers. De delte de tre små rum på ca. 16 m² hver, spisestue, stue og soveværelse på loftet. De blev vækket hver morgen af pigen, der gav dem morgenmad på sengen. Pigen gjorde klar ved at forberede børnenes morgenmad, fyre op og tage imod de første børn fra kl. 7. Damerne stod op en times tid senere. Damerne tømte selv deres natpotter. Personlig hygiejne foregik om morgenen i soveværelset ved en servante, da damerne jo ellers skulle gøre det i børnenes og pigens påsyn. Toiletter var i gården indtil 1929, de var fælles for børn og voksne.

I 1952 blev der igen moderniseret. Den gamle bygning fra 1877 blev forlænget i en vinkelbygning, så der kunne åbnes en helt ny stue, og for første gang fik man et personalerum og ovenpå kontor og depot. På det tidspunkt var personalet også udvidet til lederen, tre uddannede assistenter, tre medhjælpere og en køkkendame. Personale- og forældremøder kom ind som et fast element i arbejdet. I 1934 blev der for første gang ansat en børnehave-assistent, så personalet nu bestod af tre. I slutningen af fyrrerne blev der ansat en nyuddannet assistent med nye ideer fra seminariet. Hun var der kun kort tid, for hun var stærkt i opposition til den gamle leder, der havde det øvrige personale bag sig. Assistenten var imod at bede bønner, og hun syntes i det hele taget, at institutionen var gammeldags og pædagogikken alt for stiv. Men som et resultat af hendes virksomhed begyndte man i højere grad end før at tage på udflugter i omegnen. Fra 1950'erne begyndte bestyrelsens tøjler i læremoderen at slækkes. Hendes titel var også ændret. Indtil skiftet i 1924 blev hun kaldt læremoder. Til den nye stilling søgte man en bestyrerinde, og da hendes efterfølger blev ansat i 1958 var det som leder.

Med en uddannelsesmæssig baggrund hos lederen og øget forældreindflydelse blev magten tredelt. Et tegn på nye tider var, at det var lederen, der tog initiativ til og afholdt forældremøder. Med den nye leder, Else Johnsen, kom der for alvor flere møder, men hun var noget skuffet over det gamle personales ulyst til at tage pædagogiske diskussioner op. Det lykkedes

hende dog at få skabt en tradition for at afholde forældremøder med oplægsholdere udefra med forskellige pædagogiske temaer på dagsordenen som f.eks. diskussion om, hvad der burde være holdningen til skrammellegepladser og fjernsyn. Begge dele kom til at holde deres indtog i børnehaven. Legepladsen blev forsynet med skrammel, og fjernsynet blev i nogle år i begyndelsen af firserne brugt som fast indslag hver formiddag.

Else Johnsen var enlig, da hun overtog stillingen som leder af børnehaven. Hun brød sig imidlertid ikke om at bo der, og på det tidspunkt var der ikke længere en pige med bopæl i børnehaven. Loftet var uhyggeligt, hun så sølvfisk myldre på gulvet, hvis hun tændte lys om natten, og hun ville væk og have et privatliv. Året efter flyttede hun skråt over gaden til en lille lejlighed i et moderne byggeri med tidssvarende faciliteter og fik også kort efter en familie.

Børnehaven kunne så få udvidet sit råderum. I dag er læremoderens to værelser i stueetagen slået sammen til et stort rum som bruges til tumle- og soverum. De to rum i tilbygningen fra 1877 er stadig i brug. De benyttes som stuerum af to grupper på hver 20 børn. Læremoderens soveværelse på første sal er inddraget som depot til børnehavens mange materialer og produkter skabt i forbindelse med projekter, men pigens kammer står endnu. Det er inddraget til »et historisk værelse,« med en gammel ottoman, gamle børnebøger, et helt sæt nittenhundredetals pædagogiske lærebøger samt gammelt legetøj og tapetseret med tapet i gammelt blomstret mønster. Her kan mindre grupper af børn lege *børnehave i gamle dage*, og her er egnede rammer for historiske rollespil om at være asylbarn i gamle dage. I dag er børnehaven normeret til 60 børn, men lagt organisatorisk sammen med en nærliggende mindre børnehave. Der er langt mere plads til hvert enkelt barn, og der er mulighed for at bruge en gård tæt ved Holbæk i sommerhalvåret. Der er mange kroge og tumlepladser i børnehaven, hvor børnene kan lege lidt i »fred« for voksenopsyn. Børnene er delt op i aldersgrupper for at tilgodese de behov, som relaterer sig til de forskellige udviklingstrin, et børnehavebarn gennemgår. Læremoderen var »på« konstant, indtil de administrative opgaver krævede at trække sig tilbage til et kontor, som blev etableret med tilbygningen i 1952. I dag oplever især leder og souschef ofte en konflikt mellem at være sammen med børnene og skulle varetage administrative opgaver. Kontoret er efter sammenlægningen med en anden nærliggende institution blevet flyttet op på første sal, hvor der var udvidelsesmuligheder. Her er ro, men samtidig langt ned til børnene.

Forældreindflydelse

Forældreindflydelsen var minimal, indtil der gradvis fra 1960'erne blev åbnet for, at forældre kunne få indflydelse på både pædagogiske, økonomi-

ske og praktiske spørgsmål. Lige fra de første år har forældrene fået udleveret nogle forskrifter for, hvordan de skulle forholde sig formuleret i »Underretning for Forældre.«

Disse angiver ret stramme møde- og afhentningstider, at børnene skal kunne tale og gå ved optagelsen, samt at de hver morgen skal møde »med kjæmmet Haar, rensede Klæder og velvasket Ansigt og Hænder«. Hyppige ubegrundede forsømmelser er grundlag for at udelukke barnet fra asylet. Desuden skal »Forældrene lade sig af Børnene fortælle, hvad de har lært på Asylet«. En senere forskrift indskærper, at børn med smitsomme sygdomme skal blive hjemme. Desuden omtaler den, at hvis forældrene har anledning til klage, skal den rettes til asyllets mandlige sekretær. I øvrigt skal de med artighed og høflighed give agt på de erindringer, som læremoderen eller en af de andre foresatte måtte give dem.

Det første egentlige forældremøde blev holdt i 1921 i forbindelse med, at Kirkeministeriet for første gang bevilgede asylet et offentligt tilskud, men på den betingelse, at forældrene betalte lidt, hvis de kunne. Forældrene gik med til det. Det blev til 22 kr. det første år. Indtil da havde det været gratis for forældrene at have sit barn på asylet. Bortset fra at dårlig økonomi i 1846 havde ført til en lignende vedtagelse. Det ser dog ikke ud til at nogen har betalt dengang. Den ulige relation mellem forældre og asylforening/bestyrelse blev understreget af gavekarakteren. Asyllets ledelse forventede taknemmelighed og ydmyghed og stillede krav. Utilfredse forældrene havde i realiteten kun det modtræk at tage barnet ud. Det fremgår af fremmødeprotokollen, at det kun har været tilfældet få gange. Et par søskende blev bortvist pga. moderens opsæt-sighed, og et barn blev udmeldt på forældrenes forlangende. En del børn blev dog bortvist på grund af for ringe fremmøde. Her kan ligge en protest, men det er nok mere sandsynligt, at årsagen ofte har været, at forældrene ikke længere har haft brug for pladsen. Med forældrebetalingen blev forholdet mindre ulige, og forældrene kunne lettere stille krav. Det var dog som nævnt først i 1960'erne, at der for alvor begyndte at blive afholdt forældremøder.

Forældreindflydelsen blev for første gang cirkulærebestemt i 1970 for selvejende institutioner. Fra 1970'erne har forældrene i høj grad været inddraget i pædagogiske diskussioner og også i strejker, men langt fra altid været på linje med lederen og de øvrige ansatte. Det sker, at pædagoger drømmer sig tilbage til tidligere, hvor det kunne glide nemmere uden forældrenes indblanding.

Hver generation sit indhold i kufferten

I 1944 tog børnehaven som nævnt navneforandring til Holbæk Folkebørnehave. I Holbæk var det efter ønske fra forældrene. Det er første gang i in-

»Mor Karen«, en af asyllets mange uddannede kvinder, der var medarbejder igennem mange år. Hun oplevede flere lederskift og var højt elsket. Tryghed blev et af de pædagogiske nøglebegreber i midten af 1900-tallet. Andre ansatte har fået et eftermæle med en noget anden klang. Foto fra Børnehavens arkiv. Holbæk Stadsarkiv.

stitutionens historie, at forældrene sætter et fingeraftryk på udviklingen. De ønskede at sende signal om, at institutionen skulle udvikle sig mere tidssvarende. Den gamle asylbetegnelse havde noget tungt og autoritært over sig, som man, måske ikke mindst besættelsen taget i betragtning, ønskede at ryste af sig. Klientellet var også blevet mindre belastet. Børn begyndte at komme især for at være sammen med andre børn. Antallet af søskende var blevet betydeligt mindre. I folkebørnehaverne skulle asylernes opbevaringsfunktion forenes med en mere tidssvarende pædagogik. Denne tog i højere grad udgangspunkt i det enkelte barn, gennem iagttagelser at støtte barnet i dets udvikling og respektere dets egenart. Belæring skulle erstattes af støttet selvudvikling. Samtidig blev børnehavens socialpædagogiske funktion også understreget som et meget væsentligt instrument til at undgå fejludvikling og kriminalitet. Men her var der jo egentlig tale om kontinuitet i forhold til asylernes formål, midlet var blot et andet.

Hvert nyt barn får i dag udleveret en lille barnekuffert. Heri kan det lægge genstande, der betyder noget for det. Det kan være et diplom, som er udstedt i forbindelse med et teaterstykke eller en konkurrence, barnet har været med i på institutionen, eller det kan være noget, det har lavet i forbindelse med værkstedsarbejde. Alle børn har også fået lavet et stamtræ, der fortæller, hvem dets familie består af. Kufferten kommer derved gradvis til at udtrykke barnets identitet, og den bliver bragt videre til skolen. Et asylbarn, der gik ud i 1840, fik også en gave med sig, det var en bibel. Forbillede var igen Odense Asyl. Med bibelen i sin bagage skulle barnet stå godt rustet til at møde livets tilskikkelser på godt og ondt. I 1846 ændrede man gaven, fordi børnene alligevel fik en bibel til konfirmationen, til en tavle med en griffel og en skrivebog til de, som særligt havde udmærket sig. Gennem hele børnehavens historie har indlæring været prioriteret højt, men metoderne og målet for indlæringen har ændret sig.

Stifterne har kunnet slå flere fluer med et smæk, mere selviske motiver var forenet med motivet om at ville tilbyde et bedre alternativ for børn som den lille pige med svovlstikkerne og dermed også formindske kedelige tendenser til uorden og kriminalitet. Forældrene tog imod, nok ikke kun med udelt glæde og taknemmelighed. Men de fik under alle omstændigheder løst et presserende pasningsproblem.

Historien om Holbæk Asyl har mange indfaldsvinkler og lag. Historien må fortælles med forbehold, idet alle involverede har haft deres motiver og ulige vilkår for at efterlade deres version af historien. Stifterne og senere bestyrelser kommer stærkest til orde gennem det bevarede institutionsarkiv, som omhyggeligt er gennemgået af bestyrelsen og i en senere tid også af lederen. Der er kasseret og bevaret efter helt bevidste retningslinjer i forhold til det, eftertiden skulle have adgang til. Børnenes oplevelser får vi fortalt med et voksenlivs forsinkelse og filtrering. Interviewede tidligere asylbørn har valgt at fortælle de historier, de ønskede, og som har betydet noget for dem. En kvinde, der er født i 1937, har fortalt følgende historie fra hendes tid på asylet i starten af fyrrerne:

»Jeg tror det var en gang om ugen. Så blev der dækket et fint bord med dug og service nede foran asyltrappen. Her sad Frk. Reimers og Frk. Alstrup så og drak te eller kaffe og spiste morgenbrød for næsen af alle os andre. Vi skulle bare sidde stille og kigge på, mens de spiste. Min mindre bror bad engang, om han også måtte få noget, for han var sulten. Men det måtte han naturligvis ikke. Jeg ved ikke, hvorfor de gjorde det, men de skulle vel vise os, hvordan man skulle opføre sig. En af mine veninder blev engang slået, fordi hun sad lidt uroligt. Jeg syntes, at de voksne kunne være uretfærdige, og det jeg oplevede i børnehaven, har lært mig at være opmærksom på uret og sige fra.« (20).

Andre tidligere asylbørn husker helt andre ting eller måske bare, at det var en god tid, og at de voksne var bestemte, men flinke alligevel. »Tiden var jo en anden.«

Noter og henvisninger

1 Statistisk Tabelværk. 4 H. Fra Thomsen bd. 2, s. 532. 2 Der er tydelige fælles træk imellem de to institutioners vedtægter udstukne retningslinjer for forældre. 3 Ringsted Folketidende. Ca. d. 12. maj 1876. Artikel af bladets redaktør P. Chr. Zahle. 4 Kirkebog for Holbæk. Indførsel under døde 1829. Marte Weis. 5 Oversigten er lavet på baggrund af de bevarede 16 ansøgninger. Der er også bevaret ansøgninger fra 1873, men ikke senere. Desværre, for det kunne være interessant at lave en analyse over et længere tidsrum, ligesom en sammenligning med andre asylers bevarede ansøgninger kunne være relevant. Børnehavens arkiv er afleveret til Holbæk Stadsarkiv. Det samme er materiale vedr. hele det projekt, der har omhandlet Holbæk Asyls historie, og som ligger til baggrund for bl.a. denne artikel. 6 Tak til Poul Brodersen for research. 7 Helga Schwede: Dronning Louises asyl 100 år. Kbh. 1988 s. 49. 8 Horsens Avis 6. juni. 9 Michael Hertz: Holbæk i hundrede år. 1986. s. 257. 10 Opgørelsen er baseret på den ældste bevarede stambog for børnene, der dækker perioden 1848-1861. Der er ved erhvervsangivelsen tale om et skøn. F.eks. er bagere og slagtere rubriceret som håndværkere, selvom de jo også var handlende. Tobaksspinder og maltgjører er rubriceret under industri. Navnlig daglejerne, men også de andre grupper, havde ofte flere erhverv på en gang eller på skift, så de f.eks. kan være rubriceret under noget andet i folketællingen. Hovedforsørgere med flere børn på asylet er talt med for hvert barn, de havde der. 11 Se f.eks. folketællingen 1850 for Holbæk Købstad. 12 Landsarkivet for Sjælland, Lolland Falster og Bornholm, Holbæk Byfogedarkiv: Arrestjournal. Afd. G. 1850-1861. 1850. 13 Helga Schwede: Asylernes og børnehavernes historie. s. 7 ff. 14 Det nævnes en enkelt gang i børnenes første stambog 1850-1857, at et barn er udmeldt af den grund i 1855. 15 Asyllets love for 1847. Asyllets arkiv befinder sig på Holbæk Stadsarkiv. 16 Jens Sigsgaard: Folkebørnehave og socialpædagogik. Træk af asyllets og børnehavens historie. Kbh. 1978 s. 16. 17 Iflg. Holbæk Købstads Borgerrepræsentations forhandlingsprotokol (Landsarkivet for Sjælland, Lolland Falster og Bornholm) skulle en frasepareret hustru til en daglejer betale skolepenge for sin datter i friskolen. Hun fik afslag på en ansøgning om både fritagelse og nedsættelse 5. maj 1859. Flere søgte om fritagelse, kun få fik medhold. Det ser ud til, at borgerrepræsentationen var meget påholdende, også overfor småkårsfolk. 18 Interview med Sigrid Christiansen f. 1922. Holbæk Stadsarkiv. 19 Beregnet ud fra opgørelser over priser på dagligvarer i Poul Thestrup: Mark og skilling, kroner og øre. Arkivernes Informationsserie. 1991. 20 Fra et af de klausulerede interviews med tidligere asylbørn.

Litteraturliste:

Balke, Eva: Småbarnspedagogikkens historie. Forbiller for vår tids barnehager. Oslo 1995.
Coninck-Smith, Ning, de: Byen, skolen og barndommen 1880-1914. København 2000.
Filantropi – mellem almisse og stat. Den jyske historiker nr. 67. 1994.
Hossy, Karen Stougaard: Det københavnske Asylselskabs første år. København 1985.
Lützen, Karin: Byen tæmmes. Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800 tallets København. København 1998.
Schwede, Helga: Dronning Louises Asyl. 100 år. København 1998.
Sigsgaard, Jens: Folkebørnehave og socialpædagogik. Træk af asyllets og børnehavens historie. København 1978.
Zip-Sane, Henrik: Børnenes århundrede. Interessen for de fremmede børn i det 20. århundredes Danmark. Af indvandringens historie i Danmark. Studierækken fra Farums arkiver og museer. Farum 1997.
Zip-Sane, Henrik: I omsorgens og forsorgens tegn. I anledning af asyllets og børnehavens 100 år på P.E. Rasmussensvej. Farum 1996.

Summary

A monument in Rolighedsstræde

In 1837 something quite new was created in the poor district of Holbæk. A kindergarten for poor people's children was established in a ramshackle shanty. It was the ninth in a large number of similar units established in the Danish towns from 1828 till the end of the century.

The article is based on an institutional archive which has luckily been preserved. On the basis of preserved regulations, minutes, correspondence and account books combined with other kinds of sources it is possible to tell the story of the framework of the development, the building and its contents, not to mention the people, children and adults who kept it all going and gave it a purpose. These kindergartens were an ambitious project initiated by the equally ambitious citizens.

Women, who were in a vulnerable social position, provided the work force. They saw the position as matrons of a kindergarten as a means to avoid social decline. The target group, the parents and children of the working class, accepted the free offer although not always with the expected gratitude and humility.

The kindergartens had the reputation of being mere depositories for far too many shabby small kids left to the mercy of a strict matron in far too little space. But the true story is far more complex for a highly conscious educational practice was developed and made visible by means of a cleverly carried out campaign and PR work supported by a wide circle of the citizens of the town drawing upon sources of inspiration from home and abroad. The contrast between the home and the kindergarten has been huge for many children but if this situation was properly tackled, the children attending the kindergarten would be far better prepared for later schooling than the children confined to their home and its surroundings. Every staff change meant modifications of the pedagogical objectives and means.

Furthermore a significant change took place in the middle of the 1940's with the abolition of »asyltrappen«, a part of the room formed like one half of an amphitheatre. In Holbæk this coincided with a change of name to Holbæk People's Kindergarten. Thus the way was paved for a more modern kindergarten with the parents and qualified educationalists as far more influential partners than before.